
O krizi urbanizma in izhodih iz nje

Author(s): Janez KOŽELJ

Source: *Urbani Izziv*, april 1992 / April 1992, No. 19, URBANISTIČNO OBLIKOVANJE (april 1992 / April 1992), pp. 20-25

Published by: Urbanistični inštitut Republike Slovenije

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44180148>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

This content is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Urbanistični inštitut Republike Slovenije is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Urbani Izziv*

JSTOR

Janez KOŽELJ

O krizi urbanizma in izhodih iz nje

Kriza urbanizma se že dalj časa najbolj očitno odraža v krizi okolja. Izvor krize današnjega urbanizma je v postopnem in stalnem izgubljanju občutka in razmerij do realnosti, iz česar izhaja izguba resničnosti plan-skih opredelitev, iz nje pa izguba zaupanja. Kljub razširjanju planerskega instrumentarija je urbanistična praksa po svoji inerciji v stalnem procesu odtujevanja od civilizacijskih sprememb in tehnoloških inovacij.

Najbolj splošno je mogoče označiti civilizacijske spremembe 80. let s procesom osvobajanja posamičnega dela - fragmenta oziroma subjekta iz vsakršnih globalnih shem in iz tega vzpostavljanja družbenega sinkretizma, ki izvaja temeljno vrednoto iz soobstoja različnosti in negovanja posebnosti. Iskanje individualnosti se postavlja kot splošno etično načelo na spoznavni ravni se z destrukcijo veljavnosti pozitivističnih, materialističnih filozofij sprošča prostor nove duhovnosti osvobojenega in samostojnega mišljenja. Vrednostni sistem se premika iz antropocentrizma proti kozmocentrizmu in iz tega oblikuje spoznavni koncept priznavanja omejenosti, končnosti in iz tega enkratnosti in neponovljivosti biti. Individualnost postaja merilo sistema, iz česar se vzpostavlja pluralistični kulturni model, utemeljen na ekološki etiki kot splošni umetniški normi in ne na izenačenosti vseh možnosti in oblik izražanja. Diferenciacija in fragmentarnost se pojavljata kot izhodišči za uveljavljanje avtonomnosti dela proti neobvladljivosti in neučinkovitosti velikih sistemov. Iz pravice do različnosti življenjskih projektov se odpira eksistencialni prostor manjšin proti vsakršni globalni oziroma univerzalni konceptualizaciji družbe in njene prostorske organizacije. Odpiranje diferenciranega prostora manjšin in vzpostavljanje soobstoja subkultur kot razvojnega gibalnega sopada s tendencami in zastavitvami civilne

družbe kot oblike avtonomije alternativnih družbenih gibanj, ki se postavljajo kot instrument odločanja in uravnavanja razvojnih procesov proti instituciji politične države. Z uvajanjem čistih tehnologij, prilagodljivih vsakršnim prostorskim situacijam ali socialnim okoljem, in splošne dostopnosti informacijam se ukinja ločenost sfere dela od sfere bivanja in premošča oziroma rahlja sistem-ska razmejenost med podrejenim delom in njemu hierarhično nadre-jeno celoto.

Položaj osvobojenega subjekta se potemtakem izenačuje z individualnostjo kraja in njegovo težnjo po lastni in specifični razvojni avtonomiji.

Iz tega izhaja zaključek, da je edina stvarnost lahko le tista, ki je lokalizirana, ki je torej prostorsko opredeljena z lastnim in posebnim genetskim kodom.

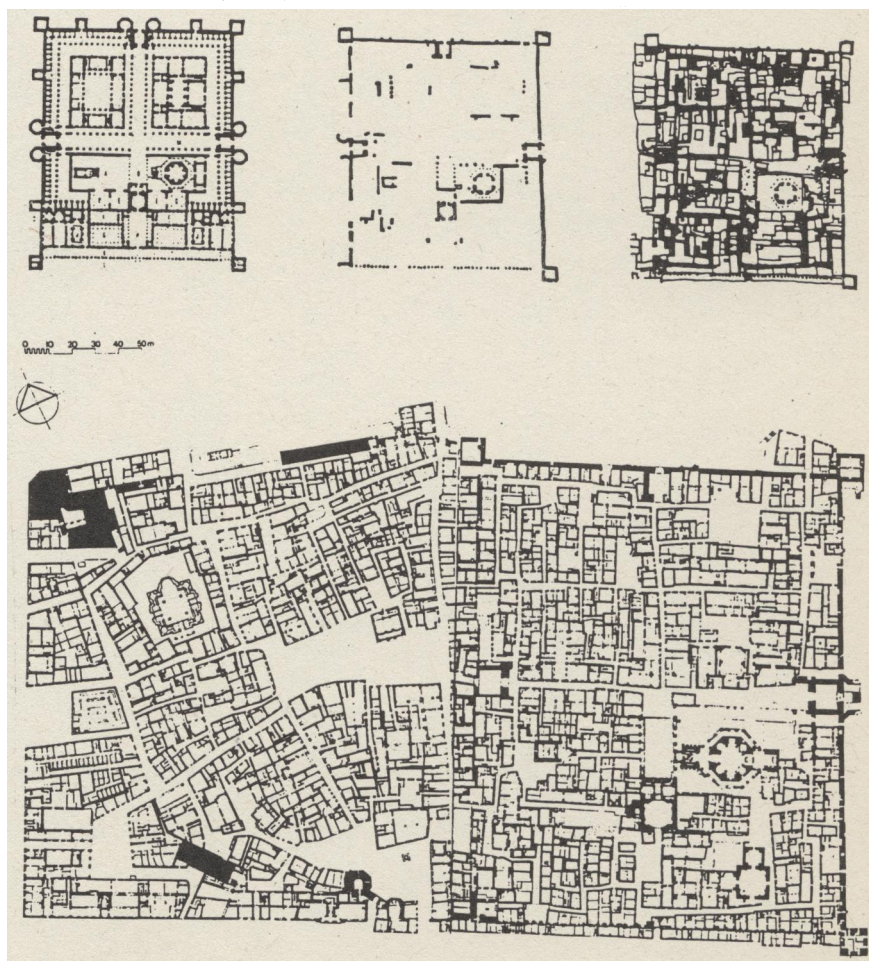
Če povzamemo osnovne opredelitve urbanizma kot vede o mestih/prostoru, ki pojasnjuje čisto racionalnost naselja/celote, ki ni identična z racionalnostjo njegove enote/posamičnega dela in ki potemtakem izvaja iz razumne urejenosti občega okvir posamičnemu (1), lahko ugotovimo, da je po takšni zastavitvi del lahko le v hierarhičnem razmerju do njemu nadrejene celote. Ker je prostorski okvir celote raztegljiv pojem, se tudi razmerje soodvisnosti dela do celote vse bolj oddaljuje in na ta način teži k dihotomiji med njima oziroma k avtonomnosti obeh strukturnih ravni. V tem razhajanju med delom in celoto se konkretna stvarnost, ki ima lastnosti posamičnega, tudi vse bolj odmika od zastavitve razumno zamišljene celote, ki ima lastnosti splošnega - občega.

Iz tega spoznanja izhaja, da je sodobni urbanizem že dalj časa v položaju, ko ni več sposoben dojeti in opisati stvarnosti takšne, kakršna dejansko je, torej posebna in specifična v svoji

raznovrstnosti, razdrobljenosti, raznolikosti socialnih interakcij in nasprotnosti razvojnih teženj. S tem ko obravnava individualnost in fragmentarnost urbanega fenomena kot dejavnike entropije, ne pa kot lastnosti struktur, ki so sposobne tvoriti najrazličnejše oblike (fraktalne) urejenosti socialnega in fizičnega prostora, urbanizem vztraja v prirejanju realnosti svojim standardom, abstraktnim modelom umišljenega reda, ki ostajajo slej ko prej splošnejši od posebnosti konkretnih razmer in dosegljivosti ciljev. V takšni situaciji se kaže vztrajanje na deduktivni metodi sklepanja in izvajanja posamičnega in zakonitosti občega kot tista ključna omejitev, iz katere se urbanizem dejansko ne more približati ravni posamičnega, ki ga predstavlja lokalizirana realnost in ki je edino konkretno polje za njegovo udejanjenje. Verjetno je v tej odtujitvi pravi vzrok za izgubljanje učinkovitosti in z njo verodostojnosti sodobne urbanistične prakse, ki ni več sposobna povezati različnosti zahtev posameznih družbenih grupacij in njihovih razvojnih projektov v določeno, enotno zasnovo plana (2). Kot refleksija na brezizhodnost institucionalnega urbanizma se že poldrugo desetletje porajajo alternative v teoretskih zastavitvah novega urbanizma, kakršne so kontekstualna arhitektura, arhitektura mesta, arhitektura za planiranje idr., v katerih razmišljanje o standardnem zamenjuje razmišljanje o razlikah in ki postavljajo arhitekturo, torej del, v neposredno razmerje s celoto naselja ali krajine. Te teoretske zastavitve med seboj sovpadajo in se dopolnjujejo v zametek nove sistemske teorije planiranja, po kateri se doslej uveljavljena hierarhična razporedja in z njimi delitve med urbanizmom in arhitekturo, med občim in posamičnim, med globalnim in specifičnim, med zamišljenim in stvarnim, med prihodnjim in obstoječim ukinjajo, stopajo torej v razmerje neposredne sovisnosti. Skupno vsem zastavitvam novega urbanizma je projektni pristop, ki je lahko raznovrsten in specifičen toliko, kolikor so raznovrstni problemi, ki jih rešuje, in kot je lahko specifična realnost, ki jih generira. Bistvo projektne pristopa je v težnji, da stvarnost vrednoti tako, da jo

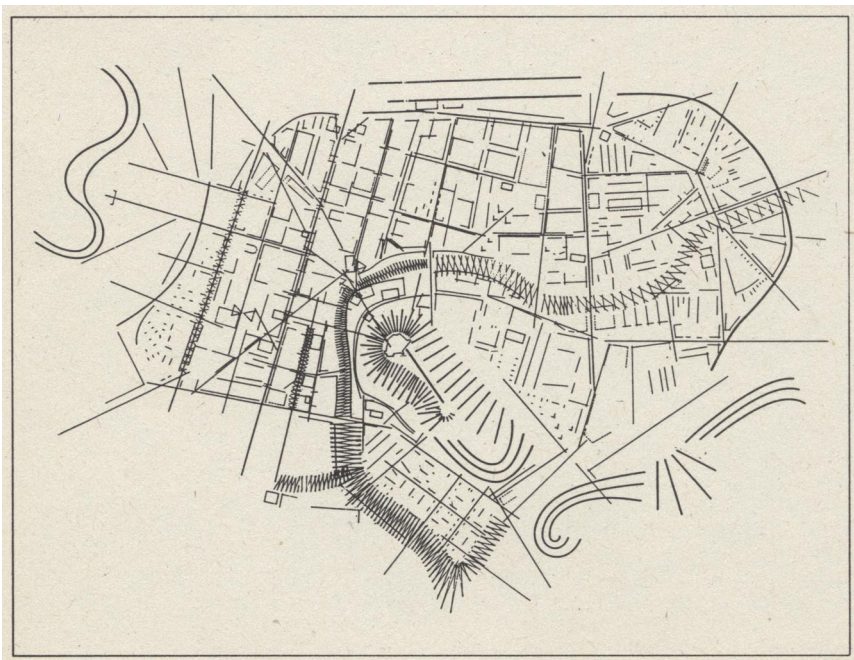
s posegom, ki ga opredeljuje, spreminja oziroma preureja iz nje same. Zato je potrebno razviti takšen analitični instrumentarij, ki bi bil sposoben predstaviti stvarnost v vsej njeni značilni dejanskosti. Takšen instrumentarij se ponuja z morfologijo, ki je celostna, spoznavna in projektno usmerjena metoda. Novo obliko urbanističnega plana bi v okviru take zastavitve sestavljali izsledki morfološke analize, ki reprezentirajo in ovrednotijo stvarnost v obliki strukturnega načrta, ter posamezni arhitekturni projekti, ki v različnih inačicah določila strukturnega načrta interpretirajo v povsem konkretni obliki. Arhitektura se v takšni povezavi vzpostavlja kot instrument odločitve, morfologija pa kot instrument kontrole.

Slika 1: Pretvorba ostankov Dioklecijanove palače v srednjeveško naselbino je pogosto omerjana kot primer ponovne uporabe ohranjenih stabilnih struktur primarnih urbanih dejstev in izvajanja zakonitosti prvotne matrice pri nastajanju nove naselbinske tvorbe. Antična matrica in določujoči elementi njene monumentalne strukture so predstavljali v procesu postopne, aditivne transformacije in prevajanja v kompozicijo javnega prostora nastavke in vodila za nastajanje nove strukture. Izvajanje načela interpretacije strukturnih značilnosti začetne naselbinske tvorbe se pokaže še bolj očitno v nadaljnjih fazah razvoja mestne zgradbe Splita, ki se naslanjajo na temeljne kompozicijske nastavke obstoječega in v izoblikovanju povzemajo inicialno shemo ortogonalnega križa. Obstoječe oziroma ohranjene prvine kraja torej niso bile uporabljene zgolj iz praktičnih smotrov njihove neposredne fizične uporabnosti, ampak tudi kot strukturno določilo, ki je uravnavalo njihov nastanek in položaj v urejenosti celote.

Slika 2: Prikaz izsledkov analize strukturnih značilnosti in zaznavnih vrednosti mestnega središča Ljubljane v merilu 1 : 2500 na osnovi geometrizacije kompozicijskih zakonitosti in težnj obstoječih struktur. Strukturni načrt kot del urbanistične zasnove urejanja mestnega središča Ljubljane je prikazan na enak način in z enakimi interpretatorji kot rezultati morfološke analize. Strukturni načrt opredeljuje usmeritve urbanističnega oblikovanja za vse prostorske izvedbene akte oziroma predstavlja njihovo skupno strokovno podlago. Strukturni načrt opredeljuje pravila za ohranjanje stabilnih struktur, načine povezovanja, prepoznavanja in dooblikovanja struktur, različnih faz razvitosti vzorca, predstavlja kompozicijske osnove za prilagojeno interpretacijo latentnih struktur z novimi posegi oziroma za preoblikovanje z uvajanjem sprememb in končno daje osnove za uvajanje novih, povezovalnih ali uravnotežitvenih struktur.

Osnovne predpostavke novega urbanizma, ki opredeljujejo prednosti morfološkega pristopa k urbanističnemu načrtovanju, je mogoče v kratkem takole povzeti:

1. **Prostor prihodnosti je realen in že zgrajen. Obstoječe je torej izvor novemu.** Spreminjati obstoječe je mogoče iz tistega, kar objektivno obstaja, in ne iz tistega, kar naj bi šele bilo. Prihodnje nastaja praviloma s preurejanjem, predelavo ali dograjevanjem obstoječega. Takšne predpostavke uveljavljajo vodilno načelo **obstoynosti in kontinuitete**, po katerem se tudi spremembe ravnajo po generičnih lastnostih obstoječega, ne glede na njihov obseg in naravo. Obstoječe je mogoče obravnavati le kot posamično, torej posebno, čeprav ima kot celota dejansko značilnosti splošnega. Iz teh zastavitev izhaja **teorem mesta na mestu oziroma mesta iz mesta**, po katerem ima vsakršna prostorska entiteta sedimentiran lasten in poseben genetski kod in vsebuje značilna strukturna obležja, na katerih in iz katerih je mogoče slediti ali uravnavati razvojne procese ter uvajati spremembe v prostor.
2. **Prostor je sestavljen iz delov/krajev in je razpoznaven po sestavljenosti svojih delov: celota**

je torej praviloma heterotropna in heterogena.

Del je v neposredni funkciji celote, vendar je z njo sovisen tako, da teži k njenemu soustvarjanju in je sočasno tudi njegovo generično določilo. Razvojni vpliv dela je odvisen od strukturne razvitosti celote oziroma od stabilnosti njene morfološke zgradbe, ki je rezultat procesa zgodovinske optimalizacije. Celota se spreminja po delih, del-gradnik je torej nosilec in iniciator spreminjanja celote. Iz teh zastavitev izhaja **teorem mesta po delih oziroma mesta v mestu**, po katerem se razvojni proces (to je uvajanje sprememb) uravnava s spoštovanjem kontinuitete pozitivnih izkušenj morfogeneze in z dodajanjem novih posegov ali preureditev tam, kjer je obstoječe že zgodovinsko preseženo. Mesto nastaja po delih, ki se oblikujejo in razvijajo iz razmerij med spreminjanjem potreb in sedimentiranim kolektivnim spominom, iz privzemanja vsega pozitivnega in preseganja vsega negativnega, kar iz mesta/kraja zgodovinsko izhaja.

Del utrjuje ali spreminja celoto obstoječega, jo vrednoti in na ta način zagotavlja kontinuiranost morfogeneze. Del učinkuje v odnosu do celote torej **kot njen strukturni člen ali generično določilo** v horizontalnem časovnem preseku ali kot nosilec spremembe v vertikalnem časovnem preseku, skratka, pojavlja se v razmerju do sistemske celote in hkrati v razmerju do njene zgodovine.

Iz novo opredeljenega pomena dela, to je posamičnega v razmerju do celote/občega izhajata tudi razvojna strategija in načelo rasti, ki jih označujemo s pojmi **aditivna transformacija in realni inkrementalizem**.

3. **Razvojne zakonitosti in strukturne značilnosti morfološke zgradbe opredeljujejo ter konstituirajo prostor kot kraj. Morfološka zgradba, njeni elementi in njene strukture, so izhodišče in cilj planiranja.** Njeno odkrivanje in razumevanje ter izvajanje njenega genetskega koda v planska določila, iz katerih izhaja in se

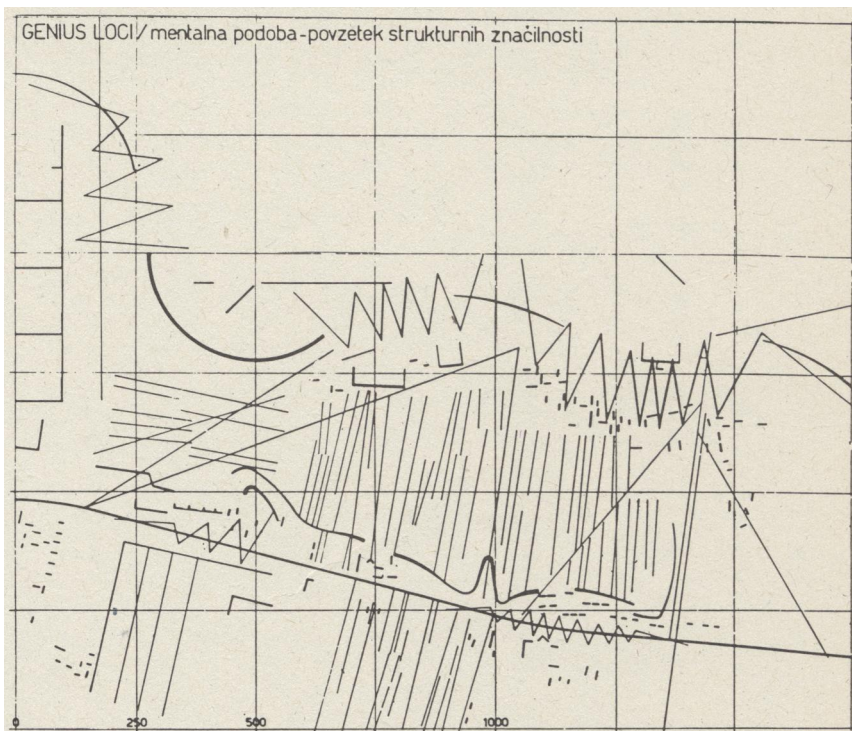
utemeljuje projekt transformacije, opredeljuje morfološki pristop kot celostno spoznavno in projektno metodo. Predstavitve morfološke zgradbe prostora/kraja, njeno tolmačenje, vrednotenje in prevajanje v strukturalna določila možne preureditve, je nova oblika predstavljanja plana. Morfološko zgradbo sestavljajo obstojne strukture, potencialne strukture, struktura javnega prostora in funkcionalne strukture.

Na beneškem bienalu leta 1970 je Aldo Rossi (3) predstavil sestavljanke, v kateri kombinira stvarne in idealne kraje, da bi v obliki metamorfične podobe pojasnil svojo teorijo analognega mesta. Opredelitev analognega mesta je nastala kot izpeljava in nadgradnja že prej zastavljene teorije arhitekture mesta in naj bi pojasnjevala spoznanje, da se vsakršna zamisel slej ko prej poraja iz konkretnega, skratka, da je tudi razmišljanje prostorsko opredeljeno, torej lokalizirano. Samo stvarna priložnost oziroma konkreten problem lahko poraja drugačne rešitve, le na določenem stvarnem problemu je mogoče vrednotiti in potrjevati različne razrešitve. Iz zastavitve analognega mesta potemtakem izhaja, da je vsako mesto ali kraj posebna in značilna stvarnost, v kateri in iz katere se nasprotja razrešujejo z delnimi rešitvami, skratka, po delih, ki postajajo nova urbana dejstva. Mesto predstavlja sedimentirano gradivo, ki ga je mogoče preoblikovati, prilagajati ali preurejati za zahteve življenja. Rossi s svojo hipotezo o analognem mestu utemeljuje arhitekturno projektiranje kot tisti kompozicijski postopek, ki je naslonjen na določena, primarna dejstva urbane realnosti in na katerih vzpostavlja tudi druga, nova dejstva v okviru analognega sistema.

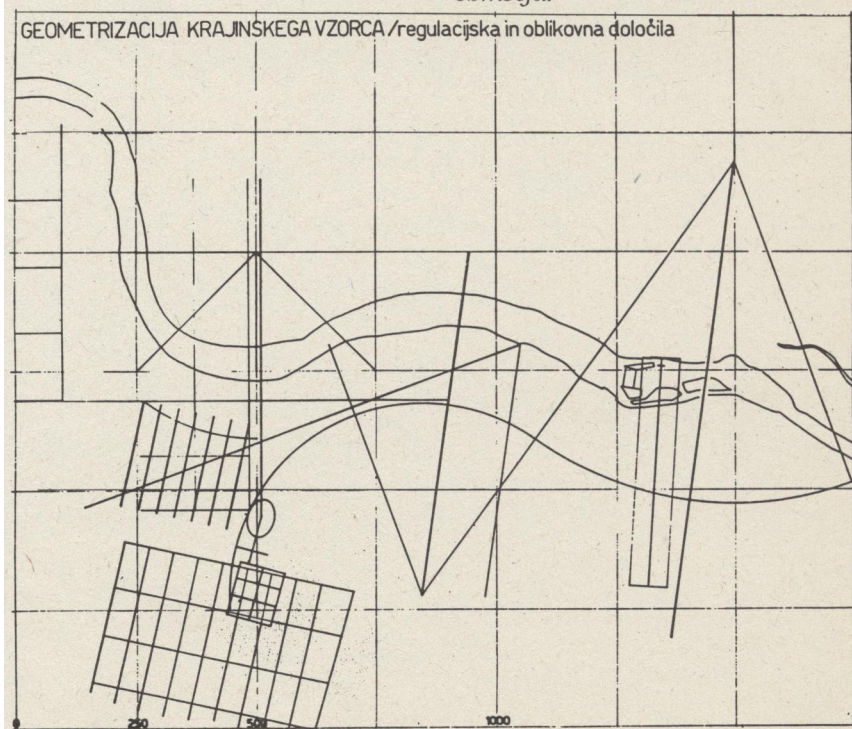
O pomenu stabilnih struktur za razvoj mesta govori tudi V. M. Lampugnani (4). Ko opredeljuje kompleksnost pojma genius loci, ugotavlja, "da v vseh primerih krajinsko ali mestno okolje ne pogojuje arhitekture, da torej v določenih primerih lahko tudi arhitektura določa in opredeljuje svoje okolje". Obstajajo torej tudi izjemne zgradbe, ki po svoji legi, velikosti, predvsem pa po izsto-

pajoči obliki, postanejo oporišča in katalizatorji mestne rasti. V tej vlogi sicer v različnih zgodovinskih okoliščinah menjajo svojo izvorno funkcijo in pomen, ostajajo pa razpoznavne

Slika 3a: Kombinirana upodobitev določujočih prvin in sledi ustroja morfološke zgradbe protoruralnega območja Hrušica v Ljubljani in njegove zaznavne vrednosti.

Slika 3b: Prevod odčitanih in ovrednotenih strukturnih lastnosti območja v geometrizirano kompozicijska določila, ki so osnova za izoblikovanje zasnove preureditve planskega območja.

Slika 4a: Kombiniran prikaz strukturnih značilnosti vzhodnega, predmestnega območja Poljan v Ljubljani in njegove zaznavne kvalitete.

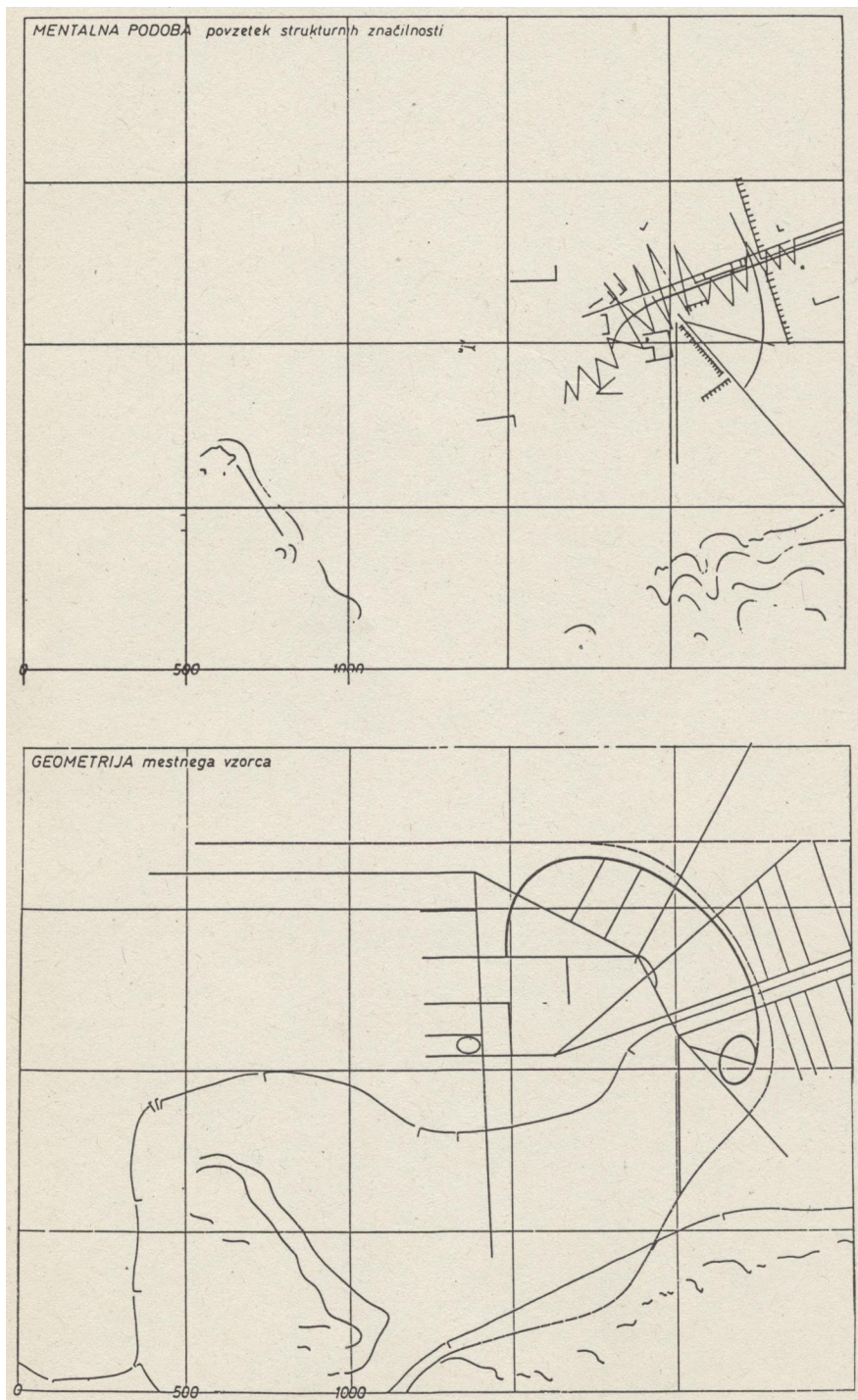
v svoji izvorni arhitekturni obliki. Po Lampugnaniju "obstaja torej pred-določena krajev, ki arhitekturo konstituirajo in obogatijo, obstaja pa tudi sposobnost arhitekture, da se osamosvaja in s svojo prisotnostjo ustvarja kraj". Te ugotovitve potrjujejo Rossijevo opredelitev vloge in pomena "primarnih urbanih dejstev" oziroma "mestnih spomenikov" kot določujočih stabilnih struktur v

procesu morfogeneze, širše pa tudi zakonitost, da lahko posamični del kot nosilec sprememb opredeljuje občo celoto, če je z njo v razmerju neposredne sovisnosti.

Nova oblika predstavitve prostora ukinja oziroma premošča nepovezanost med urbanistično analizo in projektom konkretnega posega; stvarnost predstavlja oziroma interpretira v njeni potencialni tendenci iz stanja entropije k stanju smiselne urejenosti, kakršna je določena vnaprej oziroma vpisana v njen lastni genetski kod. Prezentacijske tehnike fizične stvarnosti prostora in njihova instrumentalizacija imajo torej predvsem usmerjevalno tendenco pri predstavljanju in pojasnjevanju posebnih lastnosti strukture. Vsebuje valorizacijsko komponento in razlagalno funkcijo o stališču projekta do spremembe obstoječe strukture, je potemtakem nedvoumen instrument kontrole uravnavanja urbane ali krajinske strukture. Zagotavlja kontinuiteto morfogeneze in kaže odmerjeno stopnjo uvedene spremembe, zagotavlja izvajanje genetskega koda in hkrati razkriva možnosti za interpretacijo strukture. Morfološka analiza se kot instrument planiranja omejuje in hkrati širi na:

- odčitavanje strukturnih značilnosti kraja,
- razumevanje njegovih razvojnih zakonitosti in stanja kompleksnosti,
- vrednotenje strukturnih nastavkov in inherentne razvojne tendence kraja,
- opredeljevanje možnosti in kriterijev za uvajanje sprememb v obstoječe,
- prevajanje strukturnih značilnosti kraja v kompozicijska oziroma načrtovalska določila na osnovi geometrizacije strukturnih določil,
- izvajanje možnosti realnega stanja obstoječe strukture v stanje njene idealne urejenosti.

Nova oblika predstavitve plana izhaja torej iz nove oblike predstavitve stvarnosti, ki naj jo ureja. Z njo zasledujemo idealno v stvarnem in omogočimo njegovo izvajanje v zasnovo preureditve obstoječega. Novo obliko plana sestavljajo:

- strukturni načrt, s katerim se zagotavlja izvajanje genetskega koda strukture v planske determinante,
- zasnova namenske rabe in organizacije funkcij,
- invariante posegov/inkrementov v neposrednem razmerju do celote planskega območja, ki jo zagotavlja kompozicija oziroma organizacija omrežja javnega prostora, polov in povezav med njimi.

Zaključek

Strukturni načrt naj bi po svoji vlogi in pomenu dejansko predstavljal posodobljeno obliko nekdanjega regulacijskega načrta, čeprav je njegova uporabnost mnogo širša. Tudi običajen regulacijski načrt je bil namreč splošen, istočasno ureditveni in razvojni planski dokument, ki je uspeval na sorazmerno enostaven, razviden in učinkovit način povezovati različne planske vidike in tehnike ter usklajevati različne razvojne interese v kompoziciji javnega mestnega prostora oziroma morfološke zgradbe mesta. Mogoče je dokazati, da je bila kvalitetna mestna oblika v zastavitvi regulacijskih načrtov 19. stoletja konceptualno in vrednostno izhodišče, torej cilj in merilo učinkovitosti tedanje organizacije prostora tudi pri tistih sestavinah in rutinah priprave regulacijskega načrta, ki kažejo sicer izrazito tehnično ali pravno naravo. Bistvena razlika med regulacijskim in strukturnim načrtom je v tem, da je prvi izhajal iz zgodovinskih možnosti uresničitve velikih projektov in iz predpostavko o uresničljivosti velikih, avtorskih zamisli, drugi pa izhaja iz upoštevanja nujnosti realno obstoječega in uveljavlja del, torej vedno le delni poseg, ki se naj ravna po tistih zakonitostih celote, kakršne so vpisane v njena trajna ali potencialna strukturna določila.

Janez Koželj, dipl. inž. arh., Arhitektura

Opombe:

- * Članek je povzet po raziskovalni nalogi Metodologija priprave prvin urbanističnega oblikovanja velikih prostorskih meril kot sestavnega dela urbanističnih oziroma krajinskih zasnov, Univerza v Ljubljani, FAGG Arhitektura 1988 - 1990 (avtorja: Janez Koželj, Tatjana Capuder).

- ¹ Dare Poženel, Razmerja med urbanizmom in arhitekturo, gradivo strokovnega srečanja DPA iz LUZ, Šmartno, 1989.
- ² Bernardo Secchi, Un progetto per l'urbanistica, Piccola Biblioteca Einaudi, Torino, 1989.
- ³ Aldo Rossi, L'architettura della città, uvod k drugi italijanski izdaji, Marsilio Editori, Padova, 1970.
- ⁴ V. M. Lampugnani, Architektur als Kultur, Dumont, Köln, 1986.

Slika 4b: Prevod določujočih prvin, vplivnih in sledi obstoječe morfološke zgradbe prostora v enotno, geometrizirano matrico, ki je izhodišče in razlaga predlagane urbanistične rešitve.

